

ՀՏԴ՝ 392.2-55

DOI: 10.52971/18294316-2021.2-166

ԱՎԱԳ ՀԻՆԳՇԱԲԹԻԻ ԵՎ ՄԵԾ ՊԱՀՔԻ ԱՎԱՐՏԻ
ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ

Հասմիկ Աբրահամյան

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

Բանալի բառեր՝ *Ավագ շաբաթ, Վերջին ընթրիք, Քառասնորդաց պահք, Հաղորդություն, Հարություն կամ Զատիկ, Հայոց եկեղեցի, ասպաշխարություն:*

Հոդվածը նվիրված է Ավագ հինգշաբթի օրը հաղորդություն տալու և Մեծ պահքը լուծելու խնդիրներին: Քննարկվել են այն հարցերը, թե երբ և ինչու է հայոց մեջ տարածված եղել Ավագ հինգշաբթի օրը Մեծ պահքը լուծելը, վաղ միջնադարում Հայոց Եկեղեցին ինչ դիրքորոշում է որդեգրել այդ խնդրի վերաբերյալ, Հովհան Ծանեցի Հայրապետն ինչ լուծում է ձևակերպել, և հետագա դարերում ինչպես է այդ սովորույթը կենսագործվել Հայոց եկեղեցում և ժողովրդի մեջ:

Նախաբան. Հիսուս Քրիստոսի տնօրինական առաքելության առանցքային դեպքերը կատարվում են Ավագ շաբաթվա ընթացքում: Այն Հարության կամ Զատիկի տոնին նախորդող Քառասնորդաց կամ Մեծ պահքի վերջին շաբաթն է: Հաճախ դիտարկվում է որպես Զատիկին նախորդող շաբաթապահք: Ավագ շաբաթվա բոլոր օրերն ունեն իրենց խորհուրդը, որոնք կյանքի են կոչվում եկեղեցական և ժողովրդական ծիսակարգերի միջոցով: Ընդհանրական Եկեղեցու հայրերի միաբերան մեկնությամբ՝ Ավագ հինգշաբթի առանցքը Հաղորդության խորհրդի հաստատումն է, որը կատարվեց Հիսուսի՝ առաքյալների հետ անցկացրած Վերջին ընթրիքի ժամանակ¹, երբ Հիսուս հացն ու գինին հոշակեց իր մարմնի և արյան խորհրդանիշներ. «Առէ՛ք, կերա՛յք՝ ա՛յս է մարմին իմ», «Արբէ՛ք ի

¹ Իսրայելացիները, ի հիշատակ եգիպտական գերությունից ազատագրման, ամեն տարի նշում են Պասեքի տոնը: Հիսուս իր աշակերտների հետ մասնակցում էր այդ օրվա ընթրիքին, որը եղավ նրանց միասնական վերջին ընթրիքը:

դման է ամենեքին, զի ա՛յդ է արին իմ նորոյ ուխտի, որ ի վերայ բազմաց հեղու ի թողու-
թիւն մեղաց» (Ավետարան ըստ Մատթեոսի, ԻԶ 17-30, Ավետարան Մարկոսի, ԺԴ 12-25,
Ղուկասու, ԻԲ 7-23, Ավետարան Հովհաննէսի, ԺԳ 21-30 (տե՛ս նաև՝ Զ 35, 54-59), Պողոս
առաքյալի՝ Կորնթացիներին ուղղված Ա. թուղթ, ԺԱ 23-25):

Հայոց եկեղեցու դիրքորոշումն Ավագ հինգշաբթիի և Մեծ պահքի ավարտի վերաբերյալ: Ավագ հինգշաբթին Մեծ պահքի այն եզակի օրերից է, երբ խորանի վարա-
գույրը բացվում է, մատուցվում է բաց Պատարագ, և հաղորդություն է տրվում: Հայ Առա-
քելական եկեղեցու ծեսի համաձայն՝ Մեծ պահքի առաջին չորեքշաբթի օրը կատարվում
է մեղավորներին ապաշխարության կանչելու կարգ, քանի որ Մեծ պահքն ապաշխարու-
թյան ամենամեծ շրջանն է: Իսկ Ավագ հինգշաբթի՝ Սբ Պատարագից առաջ, կատարվում
է ապաշխարողների արձակման կարգ, և տրվում է հաղորդություն²: Սակայն պահքը շա-
բունակվում է մինչև շաբաթ օրվա ճրագալույցի Սբ Պատարագի ավարտը, որի ժամա-
նակ տրվում է Հարության ավետիսը³: Դրանից հետո Նավակատիքով (կթեղեն սննդի ճա-
շակմամբ) պահքը մեղմացվում է⁴, իսկ Հարության կիրակնօրյա Պատարագից հետո լուծ-
վում է (վերանում է նաև կենդանական ծագման սննդի արգելքը):

Ավագ հինգշաբթի հաղորդությունից առաջ կամ հետո Մեծ պահքը լուծելը միջ-
եկեղեցական հարաբերություններում ծիսական խնդրահարույց հարցերից է եղել: Քրիս-
տոնեական եկեղեցու վաղ շրջանում վիճելի է եղել, թե երբ է Հիսուս հաստատել
Հաղորդության խորհուրդը՝ մինչև Վերջին ընթրի՞քը, թե՞ այդ ընթրիքի ժամանակ⁵: Դեռևս
վաղ միջնադարի կանոնական գրվածքներում հրահանգվում է այդ օրը պահքը չլուծել և
պահել մինչև Զատիկ, այլապես ամբողջ Մեծ պահքն ընդունայն կլինի:

² Սկզբում Հայոց Եկեղեցին ունեցել է Ապաշխարության խորհրդի կատարման հատուկ օր, որը եղել
է Ավագ հինգշաբթին: Կատարվել է «Կարգ ապաշխարողաց» ժամերգությունը, ապա մատուցվել
է Սբ Պատարագ՝ ի հիշատակ Հաղորդության խորհրդի հաստատման (տե՛ս **Տեղ-Միքելյան Ա.**,
Հայաստանյայց Սուրբ Եկեղեցու քրիստոնեականը, Սբ Էջմիածին, Մայր Աթոռ Սբ Էջմիածնի
հրատ., 2007, էջ 422: **Սեպուհ Տ. վրդ. Մարգսեան**, Հայոց Եկեղեցու խորհուրդներն ու ծեսերը, «Գան-
ձասար» աստուածաբանական հանդես, Ա, Հայ Առաքելական Եկեղեցու Արցախի թեմ, Երևան,
1992, էջ 77): Հայ Առաքելական Սբ եկեղեցու մի խումբ հոգևորականների նախաձեռնությամբ վեր-
ջին տարիներին այս կարգը վերականգնվել է: Տե՛ս Մեղավորներին ապաշխարության կանչելու
կանոն, կազմ.՝ **Մինասյան Է.**, Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ եկեղեցի, Արարատյան Հայ-
րապետական թեմ, Երևան, հեղինակային հրատ., 2019: Ապաշխարողների արձակման կարգ,
կազմ.՝ **Մինասյան Է.**, Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ եկեղեցի, Արարատյան Հայրապետա-
կան թեմ, Երևան, հեղինակային հրատ., 2017:

³ Ուշագրավ է, որ Մեծ պահքը չորեքշաբթի օրվանից սկսելու և Ավագ հինգշաբթի լուծելու վերա-
բերյալ տեղեկություն ենք գտնում նաև ժողովրդական կենցաղը լուսաբանող սկզբնաղբյուրում
(տե՛ս **Գևորգյան Գ.**, Ղզլար // Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, պրակ 10, Երևան, ՀՄԱՀ
ԳԱ հրատ., 1980, էջ 69):

⁴ Նավակատիքի պահքի մասին տե՛ս **Աբրահամյան Հ.**, Նավակատիքի պահքի հաստատումը Հայոց
եկեղեցում // Էջմիածին, Մայր Աթոռ Սբ Էջմիածնի հրատ., 2020, Ը, էջեր 22-44:

⁵ Վերջին ընթրիքի օրվա քննությունը տե՛ս **Վաչե Տ. վրդ. Իգնատոսյան**, Մեր Ս. Պատարագը, Մար-
սել, 1979, էջեր 15-34:

Գանգրայի ժողովի սահմանած (340 կամ 370 թ.⁶) ԻԱ. կանոնը ասում է. «Եթե որ *գՔառասունսն պահեսցե սուրբ եւ ի Զատկի հինգշաբթի արն քան զհաղորդել արինացն եւ բաժակին սրբելոյ, եթե այլ ինչ աւելի համարձակիցի ուտել՝ զպահսն գոր պահեսց ընդունայն են եւ ի մեծ ժողովոյն նգովեալ լիցի*»⁷: Լավոդիկիայի ժողովի (365 թ.⁸) ԽԵ. կանոնը հրահանգում է. «Չէ արժան ի Քառասներորդսն յաւագ շաբաթուն հինգշաբթի ար բերան լուծանել, զի մի՛ամենայն պահք Քառասներորդացն անարգեսցին, այլ արժան է զամենայն Քառասներորդսն պահել եւ լոկ աշտուճ (ցամաք⁹ - Ն. Ա.) հացիւ մխիթարել զանձինս»¹⁰: Կանոնագրքի՝ Նովիան Օձնեցի Հայրապետի (717-728 թթ.) կատարած խմբագրությունում տեղ գտած այս կանոններից հետևում է, որ վաղ միջնադարում Ավագ հինգշաբթի պահքը լուծելը տարածված է եղել ոչ միայն Հայաստանում, այլև ուրիշ քրիստոնեական երկրներում, քանի որ Գանգրայի և Լավոդիկիայի ժողովները տեղական արտաքին ժողովներ են, այսինքն՝ դրանց որոշումները դուրս են եկել մեկ առանձին Աթոռի կամ թեմի շրջանակներից¹¹:

Մահակ Ա. Պարթև Հայրապետի (387-439 թթ.) տեսիլքում հիշատակություն կա այն մասին, որ Նիկիայի 325 թ. տիեզերածոդովի հայրերն են կանոնել Ավագ հինգշաբթի հաղորդությունից հետո պահքը չլուծել. «... եւ էի ես ի մեծի հինգշաբաթոջն ի զատկի աղուհացիցն ի հսկման, հաղորդեալ ի ժամ երեկոյին պաշտաման՝ սրբոյ եւ մեղսաքաւիչ խորհրդոյ կենարարին, ճաշակեալ այլ բնաւ աւելի ինչ ոչ՝ բայց հաց եւ ջուր եւ աղ, ըստ կանոնելոյ մեծի եւ սուրբ ժողովոյն երեք հարիւր ութ եւ տասացն, որք ի Նիկիացոց քաղաքին այսպէս կանոնագրեալ հաստատեսցին»¹²: Այդ կարգը Նիկիայի ժողովին վերագրվելու մասին է նշված նաև Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի ՃԾԶ՝ «Վասն կերողաց զաւագ հինգշաբթին» վերտառությամբ կանոնում. «Եթե որ զքառասունսն պահեսցե սուրբս եւ զատկի հինգշաբթս օրն քան զհաղորդել օրինացն և բաժակին սրբոյ աւելի ինչ համարձակեսցի ուտել, զպահոցն, գոր պահեսց, ընդունայն է և ի մեծ ժողովոյս նգովեալ եղիցի» (կրկնում է Գանգրայի ժողովի ԻԱ. կանոնը- Ն. Ա.): Զայս եւ ի Նիկիայ ժողովն եղին՝ յայնմ աւուր չորակեր լինել սակաւ»¹³:

⁶ **Ղազարյան Ա.**, Եկեղեցական ժողովներ, «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան (այսուհետև՝ ՔՀ), Երևան, «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2002, էջ 297:

⁷ Կանոնագիրք հայոց, հտ. Ա, աշխատասիրությամբ՝ **Վ. Հակոբյանի**, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1964, էջ 198: Վ. Հակոբյանը, հիմնվելով այն փաստի վրա, որ ԻԱ. կանոնը հունարեն չունի, ենթադրում է, որ այն կազմվել է Կանոնագիրք է ներմուծվել հետագայում (տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 584):

⁸ **Ղազարյան Ա.**, նշվ. աշխ., էջ 297:

⁹ **Ղազարեան Ռ.**, Գրաբարի բառարան, հտ. 1, Երևան., ԵՀ հրատ., 2000, էջ 159:

¹⁰ Կանոնագիրք հայոց, հտ. Ա, էջ 239:

¹¹ **Ղազարյան Ա.**, նշվ. աշխ., էջ 297:

¹² **Ղազար Փարպեցի**, Պատմութիւն հայոց // Մատենագիրք հայոց, Ա. հտ., Ե. դար, Անթիլիաս, տպարան Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան, 2003, էջեր 2225-2226:

¹³ **Մխիթար Գոշ**, Գիրք դատաստանի, Երևան, ԳԱ հրատ., 1975, էջ 362: Ուշագրավ է, որ Ավագ հինգշաբթի չորակեր լինելու (այսինքն՝ միայն չոր ուտելիքներով կամ հացով սնվելու. տե՛ս **Ղազարեան Ռ.**, Գրաբարի բառարան, հտ. 1, Երևան, 2000, էջ 374) կարգը, ըստ վերը բերված կանոնների, հաստատվել է Նիկիայի ժողովում, սակայն Հայոց կանոնագրքում տեղ գտած նիկիական

Մահակ Պարթևի անունով հայտնի, սակայն VI դ. կեսերին Ներսես Բ. Բագրևանդեցու և Ներշապուհ եպիսկոպոսի գրչին պատկանող «Նորին սրբոյ Մահակայ. Թէ որպէս սահմանեցաւ կարգ ուխտի եւ որոշման վանաց» կանոնախմբի¹⁴ Խ. կանոնում հիշատակվում են այն ուխտի օրերը, որոնց ժամանակ ստացված հասույթը պետք է հատկացվեր վանքերին, և այն տոները, որոնց հասույթը պետք է տրվեր ամուսնացյալ քահանաներին: Տոների շարքում հիշվում է նաև Ավագ հինգշաբթին. «Արդ՝ պարտ է մեզ զհատուցումն շնորհից սահմանադրելով հաստատել յայտարարութեամբ թէ ո՛րպէս պարտ է հատուցանել ի վանս եւ կամ ամուսնացելոց քահանայից: ... Տաւն միջնոց քառասներորդացն Ջատկի, ... մեծ հինգշաբթի Ջատկին, յորում Կենարարն մեր աւանդեաց աշակերտացն զխորհուրդս նորոյ ուխտի»¹⁵: Այս կանոնը վկայում է, որ Ավագ հինգշաբթի ևս, որպէս տոնական օր, ժողովրդի հոծ բազմություն է գնացել ուխտի, ինչից ստացված հասույթն էլ պետք է փոխանցվեր ամուսնացյալ քահանաներին:

Հովհան Օձնեցին հրահանգում է Ավագ հինգշաբթի ժողովրդին հաղորդություն չտալ, քանզի նրանք մեղքերը չեն խոստովանել և անմաքուր են, ուստի քառասներորդացը ապականած կլինեն. «Դարձեալ յարինաւոր սուրբ Ջատկին ի մեծի Հինգշաբթւոջն, ո՛չ հրամայեմք հաղորդել ժողովրդեան մարմնոյ եւ արեան Տեառն, ... և մի՛ անմաքրապէս հպեալք մերձեցին ի մարմինն Տեառն, ոչ խոստովանեալք զյանցանս անձանց իւրեանց: ... Եւ մանաւանդ զճաշակս իմն կերակրոց անխտրապէս զկնի հաղորդելոյ նոցա ի մարմնոյ և յարենէ Տեառն, և ապականեցին գլխովին զամենայն պահս քառասներորդացն»¹⁶: Իր հրահանգը հիմնավորելու համար Օձնեցին փաստաբերում է ավետարանական այն դրվագը, որում Վերջին ընթրիքի ժամանակ Հիսուս միայն տասներկու աշակերտներին կերակրեց իր մարմնի և արյան խորհրդանիշ հաց ու գինով, ինչը եղավ հնի ավարտը և նորի սկիզբը, իսկ հաղորդության խորհուրդը ժողովրդին հասու եղավ մեծ Ջատկին (Հարությունը – Հ. Ա.): Այդ պատճառով Օձնեցին հրահանգում է ժողովրդին տրոհել Մեծ հինգշաբթիի խորհուրդից, քանի որ «... ազատութիւն երախայիցն»¹⁷ չև ևս է կատարեալ, ... թիւ պահոց պասեքին չև ևս կատարեալ, և լուծումն ազատութեան չև ևս եղեալ է ի ծառայութենէ մեղսածին ախտիցն, յորում լինի թողութիւն ծառայից, ... զի Տէր մեր Յիսուս

քսան կանոններում այդ մասին հիշատակություն չկա: Նիկիայի ժողովի արձանագրությունները չեն պահպանվել (տե՛ս **Մեսրոպ քեն. Արամյան**, Նիկիայի Ա. տիեզերական ժողով. 325, ՔՅ, էջ 796), որոնցում, միգուցե, քննարկվել է նաև խնդրո առարկա հարցը: Մխիթար Գոշն այդ տեղեկությունը, ըստ ամենայնի, քաղել է այլ աղբյուրներից, որոնք նա թվարկում է Դատաստանագրքի Ժ. հոդվածում:

¹⁴ Այս մասին տե՛ս **Ռ. Վարդանյան**, Հայոց տոնացույցը (4-18-րդ դդ.), Երևան., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1999, էջ 108:

¹⁵ Կանոնք Սրբոյն Մահակայ Հայոց Հայրապետի, //Մատենագիրք հայոց, Ա. հտ., Ե. դար, Անթիլիաս, տպարան Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան, 2003, էջ 192-195: Հմմտ. Կանոնագիրք հայոց, հտ. Ա, էջեր 397-399:

¹⁶ **Յովհաննու Բմաստասիքի** Հայոց կաթողիկոսի սակս ժողովոց որ եղեն ի հայք, Գիրք թղթոց, Թիֆլիս, տպ. Տ. Ռոսինեանց եւ Մ. Շարաձե, 1901, էջեր 227-228:

¹⁷ *Երախա* նշանակում է չմկրտված անձ (տե՛ս Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հտ. 1, Վենետիկ, տպարան ի Սրբոյն Ղազարու, 1836, էջ 666):

Քրիստոս չն ևս խաչեալ և գմահ լուծեալ և անարգեալ, և ոչ ի գերեզմանի եղեալ, և ոչ ետարեայ գյարութիւնն ի մեզ ցուցեալ, և ոչ զաւետիս յարութեանն ընկալեալ ուրուք յումեքէ. զայս ամենայն ի հինգշաբաթօն ոչ գտանեմք այսպէս եղեալ»¹⁸: Նա եպիսկոպոսներին հրահանգում է հինգշաբթի հաղորդություն տալ միայն քահանաներին, իսկ աշխարհականներին դուրս հրավիրել. «...և մեք Քրիստոսի մարմնովն սպասաւորեալք յարինակ Տեառն մերոյ Փրկչին իւրով աշակերտաւքն, որպէս և այժմ վերադիտողին միայն հրամայեմք քահանայիք հաղորդել ահաւոր խորհրդոյն և գոեհիկան արտաքս ելանել»¹⁹: Ի դեպ, Ավագ հինգշաբթին հայոց առաջին տոնացույցի՝ «Կանոնք Ընթերցվածոցի» մեջ, որը խմբագրել է Սահակ Ա. Պարթևը²⁰, Ավագ հինգշաբթին դեռևս հիշատակվում է «Հինգշաբթի ար՝ հին Զատկին...»²¹ որպէս նախաքրիստոնէական Զատկի հիշատակ: Եվ միայն ՄԻդ. կեսերից է այն կոչվում «Մեծ հինգշաբթի»²², երբ նշվում է որպէս **Հաղորդության խորհրդի հաստատման օր՝ նախորդելով մեծ կամ նոր Զատկին՝ Հարությանը:**

Հայոց Եկեղեցու դավանանքի գիտակ և Հովհան Օձնեցու գործակից Խոսրովիկ Թարգմանիչն Ավագ հինգշաբթի աշխարհականներին հաղորդություն չտալը բացատրում է այսպէս. այդ օրը հաղորդվելը չպետք է պահքը լուծելու պատճառ դառնա, քանի որ համաձայն առաքյալների սահմանած կարգի, որը բազմիցս վկայակոչել են նաև Հայոց Եկեղեցու հայրերը, պահքը պետք է անխափան պահել, մինչև Հարություն²³:

Ներսէս արք. Մելիք-Թանգյանի աշխատությունից տեղեկանում ենք, որ «*Աւիրիկայի (Աֆրիկայի – Հ. Ա.) Եկեղեցին* (վաղ շրջանում Աֆրիկայում քրիստոնէական մեծ կենտրոններ են եղել Եգիպտոսը և Եթովպիան - Հ. Ա.) *Աւագ Հինգշաբթին պատի շարունակութիւն չէր համարում: Է դարում 6 ընդունուած շաբաթի վրայ աւելացրին մի շաբաթ՝ շարչարանաց շաբաթը, եւ դարձավ 7 շաբաթ: Չարչարանաց շաբաթուայ մէջ շատերն Աւագ հինգշաբթի օրն էին թաթախուում՝ իբրեւ յիշատակ Քրիստոսի երեկոյին, ոմանք էլ թաթախուում էին ուրբաթ կամ շաբաթ օրը*²⁴: Ապա վկայակոչելով Եվսեբիոս Կեսարացուն (III-IV դդ.)՝ գրում է. «... Զատկի տօնի հանդէպը ... Ասիայում տօնուում էր հինգշաբթի օրը՝ հին ուխտի զատկին նմանելով, հետեւելով Յովհաննէս առաքեալի աւանդութեան, իսկ հռոմայեցիք՝ կիրակի օրը՝ հետեւելով Պետրոս առաքելոյն»²⁵: Բանն այն է, որ Հռոմի Վիկ-

¹⁸ **Յովհաննու Իմաստասիրի** Հայոց կաթողիկոսի սակս ժողովոց որ եղեն ի հայք, էջ 228:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 229:

²⁰ **Վարդանյան Ռ.**, նշվ. աշխ., էջեր 25-41: Ավագ շաբաթվա բոլոր օրերի կանոնների հեղինակը Սահակ Ա. Պարթևն է (տե՛ս **Ղազարյան Ա., Նավոյան Մ.** և ուրիշներ, Ավագ շաբաթ, ՔՀ, էջ 120):

²¹ **Վարդանյան Ռ.**, նշվ. աշխ., էջ 41:

²² Նույն տեղում, էջ 109:

²³ **Խոսրովիկ Թարգմանիչ**, Բան վարդապետութեան յաղագս քառասնորդացն ասացեալ Տեառն Խոսրովայ, //Մատենագիրք հայոց, Չ. հ., Ը. դար (Յաւլուած), Անթիլիաս, տպարան Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան, 2007, էջեր 704-706:

²⁴ **Ներսէս արք. Մելիք-Թանգեան**, Հայոց եկեղեցական իրաւունքը, Սբ Էջմիածին, Մայր Աթոռ Սբ Էջմիածնի հրատ., 2011, էջ 73:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 457: Հմմտ. **Խոսրովիկ Թարգմանիչ**, նշվ. աշխ., էջ 703: Սույն խնդրի մասին մանրամասն տե՛ս նաև **Անասեան Հ.**, Վարդան Այգեկցին իր նորայայտ երկերի լոյսի տակ //

տոր պապը փորձում էր Արևմտյան եկեղեցուց անջատել Արևելյան (Ասիայի) եկեղեցիներն այն բանի համար, որ վերջիններս Ձատիկը տոնում էին հրեական Պասեքի օրը²⁶: Մեջբերելով Իրենիոս Լուկոնացուն (II դ.)՝ Մելիք-Թանգյանը հավելում է. «Մբ. Իրենիոսը, հաշտարար դուրս գալով ասաց՝ եթե ճշմարիտ հաւատքը միեւնոյն է, այդպիսի տարբերությունները չպիտի խռովութեան տեղիք տան»²⁷: Ասվածը թույլ է տալիս ենթադրելու, որ վաղ միջնադարում հայոց մեջ տարածված է եղել Արևելյան սովորույթը, այն է՝ պահքը լուծել Ավագ հինգշաբթի, որի հիմքում եղել է հրեական ավանդույթը: Ավագ հինգշաբթին առնչվում է հրեական Ձատիկի՝ Պասեքի հետ, որը հրեաների՝ Եգիպտական գերությունից ազատվելու հիշատակի տոնն է: Այն սկսվում է հրեական լուսնա-արեգակնային օրացույցով Նիսան ամսի 15-ից (տևում է յոթ օր): Վերջինս համընկնում է գարնանային գիշերահավասարին, որը լինում է Գրիգորյան տոմարի մարտ կամ ապրիլ ամիսներին: Որպեսզի քրիստոնեական Ձատիկը՝ Հարությունը, որը խորհրդանշում է մահվան հանդեպ հաղթանակը, չհամընկնի Պասեքին, Նիկիայի Ա. տիեզերաժողովը (325 թ.) որոշել է Հարության տոնը նշել գարնանային գիշերահավասարին հաջորդող լուսնի լրման առաջին կիրակին²⁸: Ուստի Ավագ հինգշաբթի օրը պահքը լուծելը ուղղափառ քրիստոնյաների կողմից մերժելի է. քրիստոնյա եկեղեցիները Ավագ հինգշաբթին նշում են որպես հաղորդության սրբազան խորհրդի հաստատման՝ հիշատակ և հաղորդություն են տալիս, սակայն պահքը չեն դադարեցնում, այլ շարունակում են մինչև քրիստոնեական Ձատիկ՝ Հարության տոն²⁹: Հայոց եկեղեցին, հետևելով Նիկիայի տիեզերաժողովում ընդունված կարգին, ըստ որի՝ Ձատիկի օր էր սահմանվում գարնանային գիշերահավասարին հաջորդող լուսնի լրման առաջին կիրակին, կանոնել է Մեծ պահքը չլուծել Ավագ հինգշաբթի, այլ շարունակել մինչև Ձատիկ, քանի որ հակառակ դեպքում տոնախմբությունը ևս կլիներ Ավագ հինգշաբթի, և քրիստոնեական Ձատիկի խորհուրդը կերկրորդվեր: Սակայն Օմնեցին փորձել է համահարթեցնել Արևելյան և Արևմտյան ավանդույթները՝ առաջարկելով Ավագ հինգշաբթի հաղորդություն տալ հոգևորականներին, իսկ

Բագմավեպ, տպարան ի Սրբոյն Ղազարու, 1968, թիւ 7-12, էջ 276: II դ. վերջերին առնչվող այս իրավիճակի նկարագրությունը մանրամասն տե՛ս **Եւսեբիոս Կեսարացի**, Պատմութիւն եկեղեցւոյ, Վենետիկ, տպարան ի Սրբոյն Ղազարու, 1877, էջեր 394-402:

²⁶ **Եւսեբիոս Կեսարացի**, նշվ. աշխ., էջեր 397-398: **Ներսես արք. Մելիք-Թանգեան**, նշվ. աշխ., էջ 49:

²⁷ **Ներսես արք. Մելիք-Թանգեան**, նշվ. աշխ., էջ 457: Հմմտ. **Ирений Лионский**, Против ересей. Глава X. Единство веры Церкви во всем мире. / <https://azbyka.ru/> (վերցված է՝ 25.04.2020), «ebook»:

²⁸ **Մարգարյան Լ., Նավոյան Մ.** և ուրիշներ, Ձատիկ, ՔՀ, էջ 347:

²⁹ **Յովհաննու Իմաստասիրի** հայոց կաթողիկոսի սակս ժողովոց, որ եղեն ի հայք, էջեր 227-230: Այդ մասին նշվում է նաև Յուրտավի եպիսկոպոս Մովսեսի «Պատճառք Դ ժողովոյն երկարնակացն, Մովսեսի վրաց ուղղափառ եպիսկոպոսի» 604-607 թվագրվող թղթում. «Արդ՝ որպէս առաք պատուէր ի սուրբ հարցն ոչ հաղորդել անխտիր ընդ ամպարիշտս, և ոչ միաբանել եւ զուզել զտան մեծի զատկին ընդ հրեայսն» (տե՛ս **Մովսես Յուրտավեցի**, Պատճառք Դ ժողովոյն երկարնակացն, Մովսեսի վրաց ուղղափառ եպիսկոպոսի, Գիրք թղթոց, Թիֆլիս, տպ. Տ. Ռոտինեանց եւ Մ. Շարաձէ, 1901, էջ 124):

Հարության տոնին՝ ժողովրդին: Այսպիսով կարող ենք արձանագրել, որ Ներսես Շնորհալուց դեռևս չորս դար առաջ Հովհան Օձնեցին բարձրաձայնել է փոխադարձ հանդուրժողականության և սիրո վրա հիմնված միության խնդիրը:

Պարզելու համար, թե ինչպես է կենսագործել Օձնեցու սահմանած կարգը և հետագայում ինչ փոփոխությունների է ենթարկվել, անհրաժեշտ է կատարել հավելյալ ուսումնասիրություն: Ուշագրավ է XIX դ. վերջին վերաբերող մի վկայություն այն մասին, որ Ավագ հինգշաբթի օրը հաղորդվել են միայն որբնայրիները. «Աւագ հինգշաբթի ... պապը թոռների հետ գնում է եկեղեցի, որտեղ տերտերը խոստովանեցնում էր որբնայրի մարդկանց և կանանց: Գյուղում ինչքան որբնայրի կա, Ավագ Հինգշաբթի է ճաշակվում, քանի որ այդ օրը երկնքում ճաշակվում են բոլոր սրբերը, հրեշտակներն ու ճգնավորները: ... Խոստովանությունը վերջանալուց հետո քահանան սկսում է արձակում տալ ամբողջ Մեծ պապը միաժամ պահողներին»³⁰: Սա արժեքավոր վկայություն է ոչ միայն այն բանի, որ պահպանվել է որևէ առանձնացյալ խմբին Ավագ հինգշաբթի հաղորդություն տալու սովորույթը (ինչպես Օձնեցու հրահանգով՝ միայն հոգևորականներին), այլ նաև այն մասին, որ XIX դ. վերջին Շիրակի գյուղական որոշ բնակավայրերում կատարվել է ապաշխարողների արձակման կարգ:

Մեր օրերում Ավագ հինգշաբթի հաղորդություն է տրվում այն հավատացյալին, որը Եկեղեցու սահմանած կարգի համաձայն, պատրաստվել է խորհրդին մոտենալու:

Ազգագրական բազմաթիվ սկզբնաղբյուրներ վկայում են՝ XIX-XXդդ. հայ ժողովրդի կենցաղում Մեծ պահքը կենսունակ է եղել և շարունակվել է մինչև ճրագալույցի Սբ Պատարագ: Նույնիսկ հանդիպում են վկայություններ Ավագ հինգշաբթից սկսած ծոմ պահելու մասին³¹: Սակայն պահպանվել են նաև նույն օրը Հաղորդությունից հետո խաշած հավկիթ, երբեմն նաև այլ սննդատեսակներ (յուղ ևն) ճաշակելու³² կամ հավկիթ ներկելու

³⁰ Եր. Մովսիսեան, Չարչարանքի շաբաթ (Շիրակի գիւղական կեանքից) // Արարատ, տպարան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի, 1899, թիւ Գ-Դ, էջ 147:

³¹ Յոթ տարեկանից սկսած՝ հեղինակն Ավագ հինգշաբթի մեծ մոր հետ ծոմ է պահել (տե՛ս Մ. Թիթինջեան, Մանկական յիշատակներից, //Մշակ, Թիֆլիս, Մարտիրոսեանցի հրատ., 1878, թիւ 65, էջ 1): Ավագ հինգշաբթի օրվանից մինչև շաբաթ օրվա կեսը շարունակաբար կենդանական ոչինչ չէին ուտում և ծոմ էին պահում: Սա կամավոր զրկանք էր, որին ոչ բոլորն էին դիմանում (տե՛ս Մ.Ավագյան, Շարուր, Երևան., «Տիգրան մեծ» հրատ., 1998, էջ 43): Սեբաստիայի Խանձառ և Կովտուն գյուղերում Ավագ հինգշաբթի ծոմ են պահել (տե՛ս Կ. Գաբրիելեան, Բաղգիրք սեբաստահայ գաւառալեզուի, Երուսաղէմ, տպ. Սրբոց Յակոբեանց, 1952, էջ 673): «Աւագ հինգշաբթի պտի ճաշակուէինք,ինչարի ցորեկ (ցերեկ-ձՏ.Ա.) ծոմ ինք պահել»(տե՛ս Եր. Մովսիսեան, նշվ. աշխ., էջ 147):

³² Ավագ հինգշաբթի յոթ ձու են ներկում՝ ի հիշատակ Մեծ պատի յոթ շաբաթների անցնելու ու Ջատկի մոտենալու (տե՛ս Աղ. Մխիթարեանց, Փշրանք Շիրակի ամբարներից, //Էմինեան ազգագրական ժողովածոյ, պրակ Ա, Մոսկուա-Ալեքսանդրապոլ, Լազարեան ճեմարանի արեւելեան լեզուաց հրատ., 1901, էջ 270): Ավագ հինգշաբթի օրը յոթ հավկիթ են խաշում և ուտում՝ հավատալով, որ ուտողների ատամները չեն ցավի (տե՛ս Ե. Լալայեան, Ջավախք, Նշանաւոր տօներ, //Ազգագրական հանդէս (այսուհետև՝ ԱՀ), գիրք Բ, Թիֆլիս, տպարան Ա. Մահտեսի Յակոբեանց, 1897, էջեր 270-271): Մ. Մկրտչյան, Հայոց տոնածիսական մշակույթ, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2016, էջեր 78-79:

և մինչև շաբաթ օրը պահելու սովորույթները³³: Մեր օրերում դրանք կենցաղավարում են կամ գոնե հայտնի են Հայաստանի տարբեր բնակավայրերում³⁴, սակայն Ավագ հինգշաբթի հաղորդվելը շատերին անհայտ կամ առնվազն ոչ պատաղիր պայման է:

Եզրահանգում. Հիմնվելով եկեղեցական ժողովների կանոնների և մատենագրական սկզբնաղբյուրների վրա՝ կարելի է եզրակացնել հետևյալը.

ա) մինչև VIII դ. սկզբները հայոց մեջ տարածված է եղել Արևելյան քրիստոնեական ավանդույթին բնորոշ Ավագ հինգշաբթի Հաղորդությունից հետո Մեծ պահքը լուծելու սովորույթը (ըստ ամենայնի՝ գուգահեռաբար կենցաղավարել է նաև պահքը Ջատկին լուծելու կարգը):

բ) Հովհան Օձնեցին, «հաշտեցնելով» Արևմտյան և Արևելյան ավանդույթները, հրահանգել է Ավագ հինգշաբթի հաղորդություն տալ միայն հոգևորականներին, իսկ Հարությունը՝ աշխարհականներին:

գ) XIX դ. տեղ-տեղ պահպանվել է «առանձնաշնորհյալ» խմբի (ի դեմս այրիների) հաղորդելու սովորույթը:

դ) XIX դ. մինչև մեր օրերը առանձին բնակավայրերում կենսունակ է Ավագ հինգշաբթի օրը խաշած հավկիթ ճաշակելու սովորույթը:

ВЕЛИКИЙ ЧЕТВЕРГ И ПОСЛЕДНИЙ ДЕНЬ ВЕЛИКОГО ПОСТА

Абраамян А. А.

Ключевые слова: *Страстная седмица, Тайная вечеря, Четырдесятница, причастие, Воскресение или Пасха, Армянская Апостольская церковь, Покаяние.*

Завершение Великого поста в раннее средневековье было одним из спорных вопросов межцерковных отношений. С самого начала Армянская Апостольская церковь приняла решение завершить Великий пост не в Великий четверг, который совпадал с еврейской Пасхой, а в день христианской Пасхи, который отмечался в первое воскресенье после полнолуния весеннего равноденствия (так было определено в Никейском соборе в 325 году). Католикос Ован Одзнец (717-728 гг.), заравнивая восточно-христианское и западно-христианское

³³ Յ. Մուրադեանց, Համշէնցի հայեր. Տօներ, //ԱՀ, գիրք Զ, Թիֆլիս, տպարան Կ. Մարտիրոսեանցի, 1900, էջ 157: Գ. Գևորգյան, նշվ. աշխ., էջ 69: Մ. Թիֆլինցեան, նշվ. աշխ., էջ 1:

³⁴ Գեղարքունիքի մարզի Բատիկյան գյուղում «Կոլընջանի (փորացավ – Հ. Խ.) ձուն ներկում են հինգշաբթի, տան նաֆարների համար, ամեն մեկին՝ մի հատ, աններկել ուտում են: Էդ ձուն հիվանդություն ա բուժում, տան հաջողություն ա, ամեն ինչ ա» (տե՛ս Հ. Խառատյան, Տոնը և տոնահանդեսի մշակույթը Հայաստանում, Եր., «ՄԱԸՎԱԸԴ-հրատ», 2009, էջ 298): Շիրակի մարզի Գոգհովիտ գյուղում «Մամաս անպայման հինգշաբթի օրը ամեն մեկիս համար մի հատ աններկել ձու է խաշում ու ատում է, որ պիտի պարտադիր ուտենք» (տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 302): Արագածոտնի մարզի Աշտարակ քաղաքում «Ավագ հինգշաբթի օրը գաթեն ենք թխում, ձուն ենք ներկում սոխի կլեպով» (տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 309): Արմավիրի մարզի Մրգաշատ գյուղում «Հինգշաբթի ընտանիքի յուրաքանչյուր անդամի համար տասու մի ձու էր խաշում, դա «դոլինջ» էր կոչվում: Էտի պտի անպայման ուտեին, որ փորացավ չունենային» (տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 310):

традиции, призвал в Великий четверг совершить причастие духовенству, а в Пасху совершить причастие для мирских. Этот порядок изменился в последующие века. В наши дни Армянская Апостольская Церковь Великий четверг дает причастие тем, которые духовно и физически готовились к приближению таинства.

THE MAUNDY (HOLY) THURSDAY AND THE LAST DAY OF LENT

Abrahamyan H. A.

Key words: *Holy Week, Last Supper, The Lent, Holy Communion The Ressurrection, Armenian Apostolic Church, The Repentance.*

The completion of Lent in the early Middle Ages was one of the controversial issues of interchurch relations. From the early ages Armenian Apostolic Church decided to end Lent not on Maundy Thursday, which coincided with the Pesach, but on the day of Christian Easter, which was celebrated on the first Sunday after the March equinox (as was determined in the First Council of Nicene in 325). Catholicos Hovhann Odznetsi (717-728), comparing Eastern Christian and Western Christian traditions, decided that the clergy can take communion to the on Holy Thursday, and the secular - on Easter. This order has changed among centuries. Today, Maundy Thursday the Armenian Apostolic Church gives communion to all those who spiritually and physically prepared for the approach of the sacrament.

Գ ր ա կ ա ն ո թ յ ո ն

1. Անասեան Հ., Վարդան Այգեկցիի իր նորայայտ երկերի լոյսի տակ // Բազմավեպ, տպարան ի Սրբոյն Ղազարու, 1968, թիւ 7-12:
2. Ավագյան Ս. , Շարուր, Երևան, «Տիգրան Մեծ» հրատ., 1998:
3. Գաբրիկեան Կ. , Բառգիրք սեբաստահայ գաւառալեզուի, Երուսաղէմ, տպարան Սրբոց Յակոբեանց, 1952:
4. Գևորգյան Գ., Ղզլար // Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, պրակ 10, Երևան, ՀՍԱՀ ԳԱ հրատ., 1980:
5. Եւսեբիոս Կեսարացի, Պատմութիւն եկեղեցոյ, Վենետիկ, տպարան ի Սրբոյն Ղազարու, 1877:
6. Լալայեան Ե. , Ջավախք, Նշանաւոր տօներ // Ազգագրական հանդէս, գիրք Բ, Թիֆլիս, տպարան Ա. Սահտեւի Յակոբեանց, 1897:
7. Խառատյան Հ., Տոնը և տոնահանդէսի մշակույթը Հայաստանում, Երևան, ՍԱՐՎԱՐԴ հրատ, 2009:
8. Խոսրովիկ Թարգմանիչ, Բան վարդապետութեան յաղագս քառասնորդացն ասացեալ Տեանն Խոսրովայ // Մատենագիրք հայոց, Զ. հտ., Ը. դար (Յաւուած), Անթիլիաս, տպարան Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան, 2007:
9. Կանոնագիրք հայոց, հտ. Ա, աշխատասիրութեամբ՝ Վ. Հակոբյանի, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1964:
10. Կանոնք Սրբոյն Սահակայ Հայոց Հայրապետի, // Մատենագիրք հայոց, Ա. հտ., Ե. դար, Անթիլիաս, տպարան Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան, 2003:
11. Ղազարեան Ռ., Գրաբարի բառարան, հտ. 1, Երեւան, Երեւանի համալսարանի հրատ., 2000

12. Ղազար Փարպեցի, Պատմութիւն հայոց // Մատենագիրք հայոց, Ա. հտ., Ե. դար, Անթիլիաս, տպարան Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան, 2003:
13. Մխիթար Գոշ, Գիրք դատաստանի, Երևան, ԳԱ հրատ., 1975:
14. Մխիթարեանց Աղ., Փշրանք Շիրակի ամբարներից // Էմինեան ազգագրական ժողովածու, պրակ Ա, Մոսկուա-Ալեքսանդրապոլ, Լազարեան ճեմարանի արեւելեան լեզուաց հրատ., 1901:
15. Սկրտչյան Ս., Հայոց տոնածիսական մշակույթ, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2016:
16. Մովսիսեան Եր., Չարչարանքի շարք (Շիրակի գիւղական կեանքից), // Արարատ, տպարան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի, 1899, թիւ Գ-Դ:
17. Մուրադեանց Յ., Համշէնցի հայեր. Տօներ, // Ազգագրական հանդէս, գիրք Զ, Թիֆլիս, տպարան Կ. Մարտիրոսեանցի, 1900:
18. Յովհաննու Իմաստասիրի Հայոց կաթողիկոսի սակս ժողովոց որ եղեն ի հայք, Գիրք թղթոց, Թիֆլիս, տպ. Տ. Ռօտինեանց եւ Մ. Շարաձէ, 1901:
19. Մելիք-Թանգեան Ներսէս արք., Հայոց եկեղեցական իրաւունքը, Սբ Էջմիածին, Մայր Աթոռ Սբ Էջմիածնի հրատ., 2011:
20. Վարդանյան Ռ., Հայոց տոնացույցը (4-18-րդ դդ.), Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1999:
21. «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, Երևան, «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2002:

*Ընդունվել է՝ 05. 06. 2021
Գրախոսվել է՝ 02. 10. 2021
Հանձնվել է տպ.՝ 15. 10. 2021*

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Հասմիկ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ՝ պատմական գիտությունների թեկնածու,
ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտաշխատող,
Էլ. հասցե՝ hasmikabrahamyanihase@gmail.com